

MAKTABGACHA ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИ АХЛОКИЙ ЖИХАТДАН
ТАРБИЯЛАШДА ЭРТАКЛАРНИНГ АХАМИЯТИ

КДПИ каттга уқитувчи **Н.Хужаназарова**
мактабгача таълим психологияси ва педагогикаси
талаба- **Эргашева Ойшахон**

Мақолада мактабгача ёшдаги болаларни ахлокий жихатдан тарбиялашда эртакларнинг ахамияти айрим муаммолар ва масалалар таҳлили тўғрисида фикр юритилган.

Аннотация: В статье рассматривается значение сказки в нравственном воспитании детей дошкольного возраста и анализируются некоторые проблемы и вопросы.

Ключевые слова: воспитание, психологическая девиация, социальная девиация, правила гигиены, врачебный контроль.

Abstract: The article examines the importance of fairy tales in the moral education of preschool children and analyzes some problems and issues.

Key words: education, psychological deviation, social deviation, hygiene rules, medical control.

Эртақ – халқ оғзаки поэтик ижодининг асосий жанрларидан бири саналаиб, тўқима ва уйдирмага асосланади [Ўзб.т.и.луғ., 5-жилд, 52]. Бадий асар турларидан бўлиб, турли жанрларда яратилган эртакларда воқеа-ходисалар далилларга асосланмайди. Эртакларда баён этилаётган ходисаларнинг аксарияти ҳақиқатдан йироқ бўлади. Шундай бўлса-да, эртақлар мактабгача тарбия ёши (шунингдек, бошланғич таълим) ўқувчиларининг тафаккурларини бойитиш, ҳаёлот оламини кенгайтириш, фантазиясини ривожлантириш, нутқ бойлигини кўпайтиришда катта тарбиявий таъсирга эга. Эртақлар, энг аввало, болаларда тасаввур қилиш лаёқатини ривожлантиради. Бадий ҳамда дидактик имкониятларга эга эртакларда фольклор, тарихий ва таълимий сюжетлар акс этади.

“Эртак” сўзи XVI асрдан аввал яратилган ёзма манбаларда қайд этилган. Луғавий жиҳатдан рус тилидаги “сказка” сўзи “казать” атамаси асосида шаклланган. Ушбу атама ўзида: рўйхат, тартиб, аниқ баён маъноларини англатган. Рус тилидаги замонавий “сказка” тушунчаси XIX асрда тўла шаклланган. Бунга қадар “баснь” (“масал”), XI асрга қадар эса “кощунa” (“ўғит, ҳикмат”) атамалари кенг қўлланилган.

“Эртак” (“сказка”) сўзи “нима ҳақидадир билиб олиш”, “бу нима эканлигини англаш” ва айтилган нарса “нима учун” эканлигини англаш маъноларини ифодалаган.

Оилада эртаклардан болалар томонидан ижтимоий борлиқни онгли ва ихтиёрсиз равишда англаши, ижтимоий қоидалар ва ҳаётий мақсадларни тушуниб олиши ҳамда атрофдагилар билан тўғри мулоқотда бўлишга ўргатишга қўмаклашиш мақсадида фойдаланилган. Эртаклар авлодларга авлодларга уларнинг ҳаётий тажрибаларига оид катта ҳажмдаги маълумотларни етказиб беришга хизмат қилган. Манбаларда эртакларнинг бир қанча турлари мавжудлиги таўғрисидаги маълумотлар келтирилган. Жумладан:

1. Фольклор эртаклар (улар мазмунида анъанавий фольклор сюжетлари ётади ва улар халқ қўшиқлари, лапарлар, ўйинлар билан бойтилган бўлади).

2. Ҳайвонлар, ўсимликлар, жонсиз табиат ва предметлар тўғрисидаги эртаклар (эртак қаҳрамонлари сифатида турли ҳайвонлар, ўсимликлар, кушлар, жонсиз табиат ва предметлар танланиб, уларга хос хусусиятлар асосида асосий мазмун очиб берилади; характерли жиҳати бундай эртакларда ҳайвон, ўсимлик, жонсиз табиат ёки предметлар сўзлайдилар, ҳаракатланадилар, бир сўз билан айтганда инсонга хос жиҳатларни ўзларида намоён қиладилар).

3. Сеҳрли эртаклар (бундай эртакларнинг асосий мавзуси сеҳргарлик, фавқулотда ғайри табиий кучга эга бўлиб, улар “ниманинг қидириш”, “кимнидир озод қилиш”, “кимни (ёки нимани)дир мағлаб этиш”га йўналтирилган бўлади; бундай эртакларда учун “учар гилам”, “ўзи юрар этик”,

“кўзга кўринмасликни таъминловчи қалпоқ”, “қайнар хумча”, “барча тилакларни бажо келтирувчи дев (жин, гном, руҳ ёки олтин балиқча ва бошқалар) каби персонажлар танланади; эртак ниҳоясида асосий қаҳрамонлар ўз ниятларига етадилар ва албатта ғолиб бўладилар).

4. Афсонага айланган тарихий воқеаларни ҳикоя қилувчи эртаклар (тарихий воқеа-ҳодисалар муболағавий сифатлар асосида ривожлантирилади, қаҳрамонлар куч, ақл-идрок, фаҳм-фаросат ва хатти-ҳаракатларда тенгсиз қилиб таърифланади; уларнинг ўзига хослиги тарихий далилларга асосланганлик ҳисобланади).

5. Маиший эртаклар (ижтимоий муносабатлар ва уларни ташкил этишга оид қоидалар асос қилиб олиниб, болаларга улар тўғрисидаги маълумотлар берилади).

6. Фавқулотда ўткир ақлий салоҳият, фаҳм-фаросат ва онгли хатти-ҳаракатларни ифодаловчи эртаклар.

7. Латифалар (сюжет жиҳатидан унча мураккаб бўлмаган, кам сонли образларга асосланувчи эртаклар саналади; қаҳрамонлар ўзларининг ўткир ақлий салоҳияти, тафаккури, фикрлай олиш ва ҳозиржавоблик қобилиятига кўра маълум масаланинг ечимини топишга ёрдам берадилар).

8. Туркум эртаклар (бундай эртакларда воқеалар ривожини муайян образ ёки персонажлар ёрдамида бойитиб борилади; маълум ҳолатлар тўғрисида мустақил эртак сифатида ҳикоя қилинади; масалан, ўзбек халқ латифаларида Афанди, қирғиз халқ эртакларида Алдаркўса, қозоқ халқ эртакларида эса Ўмирбой Лаққи образлари орқали маиший турмуш, ижтимоий муносабатлар, маълум фаолиятга бўлган муносабат ҳамда инсонлар ўртасидаги меҳр-оқибат ҳақида ҳикоя қилинади).

Эртаклар афсоналардан ўзига хос жиҳатлари билан фарқланади. Улар ўртасидаги фарқли жиҳатлар қуйидагилардир:

1) афсонада муайян вақт, жой ифодаланади ва улар сирли маълумотларни очишга хизмат қилади, эртаклар учун эса географик жой аҳамиятли эмас;

2) тарихийлик афсоналарга хос жиҳат бўлиб, эртакларда тарихийлик у кадар аҳамият касб этмайди;

3) афсона бир қанча ишончли маълумотлар негизида шаклланди, эртакнинг асосий шарти эса қизиқарли сюжетларга бой бўлиши саналади;

4) эртак ва афсоналар учун ягона бўлган жиҳатлар ҳам мавжуд, улар: оғзаки баён этиш, жамоавийликка асосланиш ва муаллифнинг маълум эмаслигидир.

Эртаклар одатда “Бор экан-у, йўқ экан”, “қайсидр бир мамлакатда” (“қайсидир бир подшоликда”) сўзлари билан бошланади. Кўп ҳолатларда эртак айтувчи “мен ҳам ўша жойда бўлдим”, “мен ҳам бу воқеани ўз кўзим билан кўрдим” тарзида эртак воқеаларининг иштирокчиси ҳам бўлиши мумкин. Аксарият эртаклар учун муайян образлар қаҳрамон сифатида танланади. Масалан, ўзбек халқ эртаклари учун – Качал полвон, Пучуқой, Қорбобо, Қорқиз, рус халқ эртаклари учун – Иванушка-дурочок, Василий Богатыр, Дед Мороз, Снегурочка, араб халқ эртаклари учун – Шаҳризода, Синбад, инглиз халқ эртаклари учун – Гномлар, Санта Клаус, Оппоқой (Белоснежка) ва бошқалар асосий образлар саналдилар. Деярли барча халқларнинг эртаклари учун салбий образ Ялмоғиз кампир танланган бўлиб, унинг қиёфаси кўрқинчли, ёвуз қилиб тасвирланади. Унинг уйи ҳам оддий уйлардан фарқли қилиб тасвирланади, яъни, иккита товук оёқли бу уй айланма ҳаракат қилади. Ушбу образнинг яна бир ўзига хос жиҳати у ўз супургиси ёрдамида уча олишидир.

Турли миллий эртакларда болаларни энг оддий ахлоқ-одоб қоидаларига ўргатувчи “Агар саломининг бўлмаганда, бир ямлаб икки ютардим” ибораси қўлланилади.

Эртакларнинг ижобий қаҳрамонлари эса – гўзал малика, довюрак шаҳзода, меҳнаткаш ҳунарманд, ўз ишининг устаси бўлган деҳқон, доно кексалар сифатида намоён бўладилар.

Адабиётлар:

1. Mudrik A.V. Basic social pedagogy. - M.: ACADEMA, 2006. - S. 7.

2. Sadiqova Sh.A. Preparation of students for socio-pedagogical activities (in the example of "Preschool Education" direction of the Higher Education Institution of Education). - T.: TDPU, 2009. - p. 7-8.

1. Mirzamahmudovna, Khujanazarova Nargiza. "The role of national methods in the detection and prevention of nervous disorders in children." international journal of social science & interdisciplinary research issn: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.11 (2022): 505-507.

2. Hujanazarova, N. "Importance of fairy tales in moral education of preschool children." International Academic Research Journal Impact Factor 7.1 (2022): 6.

3. Mirzamahmudovna, Hujanazarova Nargiza. "Local methods for detecting and preventing nerve damage in preschool children." international journal of social science & interdisciplinary research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 12.06 (2023): 148-152.

4. Xo'janazarova, Nargiza. "Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy og'ishlarning oldini olish va qayta tiklash." Talqin va tadqiqotlar 1.25 (2023)

5. Xo'janazarova, Nargiza. "Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy og'ishlarning oldini olish va qayta tiklash." Talqin va tadqiqotlar 1.25 (2023).